

Corine Nijenhuis

Een nieuwe tijd
Zeeland na de ramp

ALFABET UITGEVERS

2023

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek
projectsubsidies van het Nederlands Letterenfonds en
Stichting Amarte Fonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

amarte
fonds

Copyright © 2023 Corine Nijenhuis
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagbeeld Nationaal Archief / Collectie RVD-eigen / Shell
Auteursfoto Peter Arno Broer
Typografie binnenwerk CeevanWee, Amsterdam
Kaarten UvA-kaartenmakers, Castricum

ISBN 978 90 213 4084 5

NUR 320

alfabetuitgevers.nl

Alfabet Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

HIER GAAN OVER HET TIJ / DE MAAN DE WIND EN WIJ
– Ed Leeflang

Inhoud

Kaarten 10

Proloog 13

Volkerak 21

Het bevroren kerkhof 40

Haringvliet 68

Het geloof van mevrouw Okker 78

Grevelingenmeer 96

De verloren wereld van het Dijkwater 107

Oosterschelde 142

De scheepssloper van Viane 153

Veerse Meer 200

Het zwijgen van de mosselvisser 215

Westerschelde 236

Moed en Trouw en de Deltadijk 249

Tot slot 283

Dank 285

Proloog

De Watersnoodramp is geen onderwerp om haar over aan het praten te krijgen. Ze heeft het niet meegemaakt, zegt ze, dat is genoeg om er verder over te zwijgen. Toen de zee een deel van de provincie waar ze geboren is in nauwelijks meer dan een etmaal grotendeels verzwolg, was ze het huis al uit; ze woonde en werkte in het droog gebleven deel van Noord-Brabant, als jufvrouw op een lagere school. Ver weg van Zeeland. Maar dat argument om niet over de ramp te spreken verhult een andere uitleg. Het eiland waar zij opgroeide bleef ongedeerd door de waterwolf die in die laatste nacht van januari 1953 zijn klauwen in de Zuidwestelijke Delta sloeg. Het is alsof ze zich daarvoor schaamt.

Mijn moeder is een tuindersdochter uit Sint Laurens, een klein dorp dat via een smalle straatweg verbonden is met Middelburg, de stad waar ze als kind elke doordeweekse ochtend naartoe liep, een kort uur lang, om naar school te gaan. Haar vader pachtte een paar hectare land waarop zijn fruitbomen zij aan zij stonden en waar hij zijn moestuinen onderhield. Hij fokte er ganzen, eenden en konijnen om de van natuurlijke omstandigheden afhankelijke oogst te kunnen compenseren wanneer die schraal was door overmatige regenval, langdurige vorst of door de hemelgerende zomerhitte die de bladeren aan de fruitbomen neer deed hangen als de gezichten van de treurende vrouwen die hun dagelijkse klederdracht aanpasten met zwarte beukjes en een snoer doffe rouwkralen rond de hals wanneer er een naaste was gestorven.

Walcheren was gespaard gebleven, zo antwoordt mijn moeder steevast wanneer ik haar naar de Watersnoodramp vraag. Het water was in 1953 goeddeels weggebleven van haar eiland, mijn grootouders hadden pas na enkele dagen gehoord over de verschrikkingen die grote delen van de andere eilanden hadden getroffen en vele inwoners het leven kostten. In de rampnacht en de dag die daarop volgde hadden mijn grootouders de storm doorstaan zoals ze zoveel andere stormen doorstaan hadden. Mijn opa had, zo goed en kwaad als hij kon, zijn kleine tuindersbedrijf voorbereid op de wind die als een wild dier door de boomgaard zou razen, zijn kassen zou aanvallen, zijn moestuinen zou neerslaan. Voor de komst van het water had hij geen voorbereidingen getroffen. Dat leek hem niet nodig. Hij had gelijk gekregen, al was dat meer geluk dan wijsheid. Toen de storm luwde was de aarde van zijn tuinderij doorweekt van het water dat uit de hemel kwam, niet vanuit de zee. Hij zal gezucht hebben van opluchting. Omdat hij wist wat de zee doen kan met het land. Met zijn land. Voor hem was de Watersnoodramp een grotesk vervolg op wat hij nog geen tien jaar eerder had meegemaakt, al was toen de mens en niet de natuur de veroorzaker.

Het was maandag 2 oktober 1944 toen het papier regende uit de hemel. De inwoners van Walcheren lazen de pamfletten die vanuit de vliegtuigen van de RAF waren afgeworpen, maar konden aan de boodschap die erop stond geen touw vastknopen. De tekst waarin op cryptische wijze werd gewaarschuwd dat de geallieerden op 3 oktober de zeedijk bij Westkapelle zouden gaan bombarderen werd pas begrepen toen het al gebeurd was. Het breken van de zeedijk moest Walcheren onder water zetten. Door een strategische inundatie wilden de geallieerden de Duitse bezetter in hun bunkerstellingen vleugellam maken, zodat ze de haven van Antwerpen – die ze in september op de vijand heroverd hadden – konden gebruiken als aanvoerhaven.

Het bombardement op de zeedijk bij Westkapelle bleek niet genoeg om het land onder water te zetten. Op 7 oktober volgde een tweede bombardement op de zeedijken bij Vlissingen en Ritthem, op 11 oktober een derde waarbij de dijken tussen Veere en Vrouwenpolder op diverse plaatsen werden doorgeslagen. Na een nieuw bombardement op de dijk van Westkapelle en nog een op de schutsluizen van Vlissingen, stroomde het water het eiland op.

In tegenstelling tot de Watersnoodramp kwam het water tijdens de inundatie langzaam en voorspeld. De zee kondigde zijn komst aan. In de boomgaard van mijn grootvader kropen duizenden wormen de grond uit, als in een Bijbelse plaag. Ze vluchtten voor het zout wordende grondwater. Er was niets wat mijn grootvader doen kon om zijn bedrijf te beschermen. Toen de zee het land uiteindelijk overspoelde, vertrok de familie naar hoger liggende grond waar het water niet bij kon komen. Ze gingen naar Westhove, een kasteel aan de kust nabij Domburg waar mijn overgrootvader als hovenier de tuinen onderhield en in de orangerie woonde. Het duurde maanden voor mijn grootouders terug konden naar hun huis. Naar hun grond, waarop alles wat zo zorgvuldig was geplant en onderhouden een voor een afstierf door het zoute water dat met elke vloed het eiland op stroomde. Precies zoals na de Watersnoodramp van 1953.

Begin mei 1945 bloeiden de fruitbomen in mijn grootvaders boomgaard. Het was een zee van kleur boven een zee van grijs water. Het zou de laatste keer zijn; de bomen waren ten dode opgeschreven, hun wortels gevangen in een bodem die doortrokken raakte van zout. De uitbundige bloei was als een afscheid. Een laatste groet. Voor mijn moeder is het beeld uit haar herinnering mooi maar pijnlijk. Mij heeft het geleerd om anders te kijken. Bij een bezoek aan de vroegere boomgaard van mijn grootouders kijk ik niet naar de villa's die er, na mijn

opa's bedrijfsbeëindiging, gebouwd zijn. Ik kijk naar een overgebleven fruitboom die uitbundig bloeit in het voorjaar. Als een spoor uit de geschiedenis.

Mijn moeder mag dan weinig over de Watersnoodramp willen spreken, over de uitwerking ervan op 'haar Zeeland' praten wij wel. De reis die wij een paar keer per jaar maakten van Amsterdam naar Walcheren om bij mijn grootouders te logeren liep over de dammen die de eilanden met elkaar verbonden hebben. De tocht, die voelde als een dagreis, was gemakkelijker geworden nadat de Deltawerken voltooid waren. Als ik haar vraag wat ze ervan vindt, van al die bruggen en dammen, dan spreekt mijn moeder over de veranderingen die ze hebben gebracht; ze zag het gebeuren, op háár eiland en op de andere. Ze vertelt over de nieuwe tijd die Zeeland binnen stroomde, na de Watersnoodramp, waardoor het isolement voorgoed doorbroken werd.

Ze verhaalt over de zware werkpaarden die vervangen werden door tractoren, over het ringrijden dat van een zondagse dorpsbesteding verwerd tot een toeristische attractie waar vooral mensen van buiten de eilanden naar kwamen kijken. Over de metamorfose van het landschap door de herinrichting. Over de modernere manier van kleden van de dorpsvrouwen hoewel in haar familie de klederdracht een normale, dagelijkse dracht bleef: mijn oma bezat geen andere kleding dan de traditionele. Ze herinnert zich de toenemende drukte op het strand waar haar zuster een badhuisje had; zo'n klein hokje waar je je spullen in opbergt maar waar je zelf niet in past. Wanneer mijn moeder spreekt over haar geboortegrond, dan spreekt ze het liefst over de tijd voordat alles veranderde. De tijd voor de Watersnoodramp. Hoe heftig ze ook ontkent iets met de ramp van doen te hebben; ook in haar bestaan heeft die een streep getrokken. De streep die het leven indeelt in de tijd vóór de ramp en ná de ramp.

Toen mijn uitgever voorstelde een boek te schrijven over de Watersnoodramp, reageerde ik afwijzend. De weerstand om over dat grote gebeuren te verhalen blijkt overerfelijk. Mijn schroom is zelfs dubbel zo groot als die van mijn moeder: niet alleen heb ik heb de ramp niet meegemaakt, ook ben ik geen Zeeuwse. Daarnaast is er al zoveel over geschreven dat ik daar niets aan toe te voegen heb, zo onderbouwde ik mijn onwil.

Maar het lot maakt soms bokkensprongen. Ik mocht dan besloten hebben niets met de Watersnoodramp van doen te willen hebben; andersom gold dat niet. De ramp van 1953 greep mij bij de kladden, langzaam maar onontkoombaar. Dat begon met een tasje aan de deur van de stuurhut van mijn schip Alfons Marie. Er zat een boek in dat een bevriend beroepsschipper had gevonden bij het opruimen van zijn vaders boekenkast. *Vissers verhalen over hun leven in de delta* luidde de titel van het boek uit 1990. Een van de auteurs is Kees Slager, die twee jaar later, in 1992, het standaardwerk over de Watersnoodramp publiceerde. Volgens de beroepsschipper was het wel wat voor mij, dat boek over die vissers; ik schreef immers veel over mensen op en rond het water. Hij had gelijk, ik las prachtige verhalen die zich afspelen in de Zuidwestelijke Delta. Maar wat me het meest trof was de geschiedenis van de afsluiting van de Oosterschelde, en het verzet hiertegen omdat de gevolgen ervan enorm zouden zijn.

Ik sprak erover met een Zierikzeese mosselvisser die de ramp meemaakte als 17-jarige jongen. Hij vertelde over de omslag toen de zeearmen werden afgesloten in het kader van het Deltaplan. Er veranderde veel voor zijn beroepsgroep; ten nadele maar zeker ook ten voordele. De mosselvisser vertelde over de nieuwe kansen die hij zag en greep waardoor het generaties oude familiebedrijf verder kon uitbreiden. Dat die kan-

sen zich niet alleen op het water voordeden maar ook op het land, illustreerde hij met het verhaal van een aangetrouwde fruitteler die na de ramp de gemeentelijke opdracht kreeg zijn eiland weer groen te maken. Zijn zeer bescheiden onderneming groeide daardoor uit tot een groot bedrijf.

Voor de eerste maal raakte ik bewust van de uitwerking die de Watersnoodramp heeft gehad op de ontwikkeling van de eilanden in de Zuidwestelijke Delta. Hoeveel er veranderde, niet zozeer door de stormvloed zelf, maar door de ingrepen die erop volgden. Dit inzicht maakte dat ik anders ging kijken naar het onderwerp waar ik niet over wilde schrijven. Op dezelfde wijze waarop ik kijk naar die overgebleven fruitboom in de voormalige boomgaard van mijn grootvader; de boom die uitbundig bloeit in het voorjaar, als een spoor uit de geschiedenis. Ik begon te zoeken naar de sporen van de Watersnoodramp die zeventig jaar geleden plaatsvond.

Eenmaal op zoek vond ik er heel wat. Vervreemdende overblijfselen van de tijd voor de ramp. Een stuk muraltmuur op een voormalige zeedijk, ver weg van het water. De loop van een oude vaargeul door de landbouwgronden, een kerkhof waar de laatst geplaatste grafzerk uit 1952 stamt.

Behalve de directe sporen die het gevolg zijn van de stormvloed zelf, zag ik er veel die hun oorsprong vinden in de antwoorden erop. De gevolgen van de keuzes die na de ramp, noodgedwongen, in hoog tempo werden gemaakt zijn nog altijd zichtbaar voor wie gericht kijkt. Een huizenhoge Deltadijk die een sloopshelling doorsnijdt. Een achtergebleven onderdeel van een gesloopt zeeschip op de slikken van een afgedamde zeearm, de kaarsrechte autoweg tussen strakgetrokken akkers.

Het zijn sporen die gevormd zijn in de zeventig jaren die liggen tussen 1953 en 2023. De tijd die ik Zeeland-na-de-ramp

ben gaan noemen. Toen ik mijn blik eenmaal richtte op dit tijdvak, smolt mijn weerstand en verloor ik mijn schroom. Zo kon ik toch schrijven over het onderwerp dat me bij de kladden pakte tegen wil en dank: de Watersnoodramp van 1953.

Dit boek verhaalt in zes vertellingen en evenzoveel vaarverslagen over hoe het Zeeland verging na de ramp van 1953. Ik heb gekozen voor Zeeland omdat dat het gebied van mijn familie en mijn jeugdherinneringen is, al spelen enkele stukken zich af in de twee andere provincies die hard getroffen werden: Zuid-Holland en het westen van Noord-Brabant. In de vertellingen verhaal ik over hoe de ramp, soms pas tientallen jaren later, opnieuw toesloeg, ditmaal in een vermomde vorm die nieuwe afdrukken maakte, als een echo uit het verleden. Ze spelen zich af op het land en in de hoofden en harten van de bewoners ervan.

Maar de littekens van de geschiedenis tekenen ook het water tussen de, inmiddels, door dammen verbonden eilanden. In de vaarverslagen beschrijf ik mijn zoektocht naar de achtergebleven sporen in de voormalige zeearmen. Die zoektocht onderneem ik met een Zeeuwse metgezel: mijn schip Alfons Marie, een Zeeuwse klipper uit 1901 die een groot deel van haar werkend leven de wateren van de Zuidwestelijke Delta bevoer. Ook voor Alfons Marie is de Watersnoodramp een streep die haar varende leven in tweeën deelt: het kantelpunt dat leidde tot de afsluiting van de zeestromen in de delta waardoor een groot deel van het eeuwenoude estuarium transformeerde tot binnenwater zonder getij. Met mijn schip bevaar ik de afgedamde zeearmen om te zien hoe de Zuidwestelijke Delta is veranderd. Welk effect hebben de genomen en uitgevoerde beslissingen op de huidige tijd en wat zal hun invloed op de toekomst zijn? Want al is de Watersnoodramp inmiddels zeventig jaar geleden; de invloed ervan is onweerlegbaar, en de les ervan dienstig.

Om vooruit te kunnen kijken moet men nu en dan omzien.